

Марія Петрівна СОКОЛИК

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу моделювання та прогнозування економічного розвитку,
Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011, Україна
E-mail: sokolyk@rambler.ru
Телефон: +380442800417

**НЕСТАБІЛЬНІСТЬ НА СПОЖИВЧОМУ РИНКУ: ПРИЧИНИ
І НАСЛІДКИ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ**

Соколик, М. П. Нестабільність на споживчому ринку: причини і наслідки для економічного зростання в Україні [Текст] / Марія Петрівна Соколик // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: С. І. Шкарбан (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2013. – Том 14. – № 1. – С. 140-150. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Проаналізовано динаміку споживання продуктів харчування, забезпеченості непродовольчими товарами і витрат на послуги домашніх господарств. Визначено протиріччя між потребами, ціннісними пріоритетами і соціальним статусом домашніх господарств. З урахуванням поточної специфіки схильності домашніх господарств до споживання і заощадження доцільно використовувати дані соціологічних опитувань про ціннісні пріоритети, споживчі настрої та очікування населення щодо розвитку економіки України для обґрунтування перспективних напрямів у розвитку споживчого ринку. Сформульовано припущення та ризики у розвитку споживчого ринку у середньостроковій перспективі. Синтезовано наукові знання про українську ментальність у напрямі до удосконалення процесу формування середнього класу в Україні. За даними вибіркових і соціологічних обстежень домашніх господарств обґрунтовано концептуальну модель його реалізації. Особливості моделі полягають у необхідності досягнення вищої якості людського потенціалу. Обґрунтовано пропозиції щодо перспектив розвитку споживчого ринку та підвищення добробуту в Україні.

Ключові слова: споживчий ринок; домашнє господарство; доходи; потреби; ціннісні пріоритети; соціальний статус; протиріччя в очікуваних витратах; формування середнього класу.

Марія Петровна СОКОЛИК

**НЕСТАБИЛЬНОСТЬ НА ПОТРЕБИТЕЛЬСКОМ РЫНКЕ:
ЕЕ ПРИЧИНЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА
В УКРАИНЕ**

Аннотация

Проанализирована динамика потребления продуктов питания, обеспеченности непродовольственными товарами и расходов на услуги домашних хозяйств. Определены противоречия между потребностями, ценностными приоритетами и социальным статусом домашних хозяйств. С учетом текущей специфики склонности домашних хозяйств к потреблению и сбережению целесообразно использовать данные социологических опросов о ценностных приоритетах, потребительских настроениях и ожиданиях населения относительно развития экономики Украины для обоснования перспективных направлений в развитии потребительского рынка. Сформулированы предположения и риски в развитии потребительского рынка Украины в среднесрочной перспективе. Синтезированы научные знания об украинской ментальности в направлении к совершенствованию процесса формирования среднего класса в Украине. По данным выборочных и социологических обследований домашних хозяйств обосновано концептуальную модель его реализации. Особенности модели состоят в необходимости достижения высшего качества человеческого потенциала. Обоснованы предложения о перспективах развития потребительского рынка и повышения благосостояния в Украине.

Ключевые слова: потребительский рынок; домашнее хозяйство; доходы; потребности; ценностные приоритеты; социальный статус; противоречия в ожидаемых расходах; формирование среднего класса.

Maria Petrivna SOKOLYK

PhD in Economics, Senior Researcher,
Leading Researcher Department of Modeling and Forecasting of Economic Development
Institute for Economics and Forecasting, Ukrainian National Academy of Sciences
P. Myrnyi str., 26, Kyiv, 01011, Ukraine
E-mail: sokolyk@rambler.ru
Phone: +380442800417

INSTABILITY ON THE CONSUMER MARKET: ITS REASONS AND PROSPECTS OF ECONOMIC GROWTH IN UKRAINE

Abstract

The article deals with the dynamics of the consumption of foodstuffs, provision with non-food items and expenses on services in the households. The author defines certain contradictions between the demands, value priorities and social status of the households. Taking into account the current specificity of the households' propensity to consumption and saving, the author considers advisable to use the data of sociological surveys on value priorities, and consumer sentiments and expectations regarding the development of Ukraine's economy, to justify prospective guidelines in the development of the consumer market. The author formulates various assumptions and risks in the medium-term development of the consumer market. The article provides a synthesis of the scientific knowledge about Ukrainian mentality to promote the process of the formation of middle class in Ukraine. Using the data of sample and sociological surveys on the households, the author justifies a conceptual model for the realization of the above mentioned process. The model features consist of the need to attain the highest level of human potential. The author justifies various proposals on the development prospects of the consumer market and raising the well-being in Ukraine.

Keywords: consumer market; household; incomes; demands; value priorities; social status; contradictions in the expected expenses; formation of middle class.

JEL classification: D47, P42, P46, O11, O15

За попередніми даними Державної служби статистики України реальні темпи ВВП в Україні у 2012 р. порівняно з попереднім роком становили всього 0,2%, кінцеві споживчі витрати домашніх господарств – 11,7% при значно нижчих темпах індивідуальних споживчих витрат сектора загального державного управління (3,2%), а також при спаді валового нагромадження (-12,9%) та експорту (-7,7%) і низького зростання імпорту (1,9%) порівняно з попереднім роком. Не кращими є й перспективи розвитку економіки України на 2013–2015 рр. За прогнозами Світового банку, реальний темп ВВП порівняно з попереднім роком у 2013 р. становитиме 1%, у 2014 р. – 3%, а у 2015 р. зросте до 4%. За нашими оцінками, таких темпів недостатньо, щоб суттєво поліпшити структуру споживання і добробут домашніх господарств [1, с. 10, 46-51, 60, 68, 78-79; 2, с. 4, 8-14; 3, с. 3].

Рівень споживання продуктів харчування, забезпеченості домашніх господарств товарами тривалого користування, витрат на послуги (охорони здоров'я, освіти, відпочинку і культури) за раціональною структурою залишаються важливою ознакою зростання добробуту. Незважаючи на високі реальні темпи зростання наявного доходу і середньомісячної заробітної

плати (8,9% у 2011 р. і 14,4% у 2012 р. порівняно з попереднім роком) як основного джерела доходу, реалізований попит домашніх господарств за структурою кінцевих споживчих витрат відставав від їхніх потреб і ціннісних пріоритетів. Розвиток споживчого ринку в Україні та недосконалість його структура стримували національне виробництво товарів довгострокового користування, ніша якого вже заповнена імпортними товарами. Спостерігалася схильність багатших верств населення до демонстративного споживання, а бідніших – до недоспоживання товарів і послуг [4, с. 176-260, 295-312; 5-7].

Дані вибіркового соціологічного опитування Державної служби статистики України у січні поточного року, що охоплюють переважно 10 тис. домогосподарств (ДГ) (у 2010 р. – 10459, у 2012 – 10641 ДГ), є джерелом інформації про оцінки домашніми господарствами рівня своїх доходів, ціннісних пріоритетів, споживчих настроїв та їхніх очікувань щодо розвитку економіки України. Вони характеризують перспективи розвитку окремих сегментів споживчого ринку і необхідних змін у соціальній політиці для стабілізації та поліпшення матеріального становища домогосподарств України [8].

Мета статті – проаналізувати та узагальнити тенденції у рівні забезпечення основних потреб домашніх господарств, у формуванні їхньої схильності до споживання і заощадження; визначити диспропорції між доходами, потребами і ціннісними пріоритетами за оцінками домогосподарств; обґрунтувати перспективні напрями у розвитку внутрішнього споживчого ринку і активізації економічного зростання в Україні.

Поліпшення добробуту ДГ асоціюється зі зростанням середньодушового доходу, його достатністю для забезпечення поточних потреб, стабільною схильністю до споживання і заощадження. Розподіл домогосподарств у 2000–2011 рр. за оцінкою рівня їхніх доходів свідчить, що схильність до заощадження поступово зростала, зокрема у 2012 р. вона активізувалася при зростанні процентних ставок на депозити ДГ. Якщо доходів було достатньо і у 2000 р. заощаджувало тільки 2% ДГ, у 2008 р. – 13, у 2009 р. – 11, то у 2011 р. – 10% всіх ДГ. Водночас зростала кількість домогосподарств, у яких доходів було достатньо, але вони не заощаджували – від 26% у 2000 р. до 52 у 2008 р., 45 у 2009 р. і до 48% всіх ДГ у 2010-2011 рр. Вважаємо, що цільові

ціннісні орієнтири цієї категорії ДГ, з одного боку, чітко не визначені, а з іншого – їх доходів недостатньо, щоб при сьгоднішніх споживчих цінах задовольнити потреби вищого рівня, наприклад, у комфортному житлі, сучасних товарах тривалого користування або відпочинку, проведенні дозвілля для всієї сім'ї. Взагалі, за даними вибіркового опитування, виходить, що заощаджуваний потенціал ДГ до 2008 р. зростав, у 2008-2009 рр. внаслідок кризи знизився і у 2010-2012 рр. стабілізувався. Якщо враховувати кількість ДГ, що заощаджували, і ту, що мала достатньо доходів, але не заощаджувала, то можна вважати, що у 64% у 2008 р., 56,4 у 2009 р. і у майже 60% всіх ДГ у 2010-2012 рр. було достатньо доходів, щоб їхня схильність до споживання і заощадження надалі динамічно розвивалася. Водночас зменшувалася та кількість ДГ, яка відмовляла собі у найнеобхіднішому, до 37,5-39% порівняно з 40% у 2009 р. Отже, більшість домашніх господарств спрямовувала поточні доходи на споживання, дбала про тимчасову вигоду від їх використання в умовах інфляційних очікувань, щоб не ризикувати своїми заощадженнями (табл. 1).

Таблиця 1. Визначення домогосподарствами рівня достатності доходів для заощадження і задоволення потреб у 2000–2010 рр., всього ДГ =100 %; %

Показник	2000 р.	2001 р.	2004р.	2005р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
достатньо і вони заощаджували	2,2	1,9	5,0	6,6	6,2	8,0	12,7	11,1	11,6	10,1
достатньо, але не заощаджували	25,9	24,6	43,4	49,4	49,8	52,8	51,8	45,3	47,8	48,4
постійно відмовляли у найнеобхіднішому, крім харчування	51,3	56,2	45,3	39,0	39,4	35,1	32,9	40,2	37,5	39,0
не забезпечували достатнє харчування	20,6	17,6	6,3	5,0	4,6	4,1	2,6	3,4	3,1	2,5

Джерело: [8, с. 8].

Споживання основних продуктів харчування зростало низькими темпами внаслідок його низької еластичності від реальних темпів доходу домашніх господарств, темпів обсягів продукції агропромислового комплексу. Хвилеподібне відхилення від тенденцій до зростання чи спаду у споживанні основних продуктів харчування переважно зумовлені фактором цін для них. Наслідком такої структури споживання продуктів харчування є низька калорійність добового споживання на особу, низькі темпи її нарощування

(у 1990 р. вона становила 3597 ккал, у 1995 – 2696, а у 2012 р. – 2952 ккал.) (рис. 1).

Домашні господарства достатньо забезпечені такими товарами тривалого користування, як: телевізори, холодильники і мобільні телефони. Наявність решти товарів, що сприяють економії часу у побуті, проведенню дозвілля, здоровому способу життя, є низькою, та й частіше такі товари не відповідають ні сучасному технологічному рівню, ні саморозвитку особи (рис. 2).

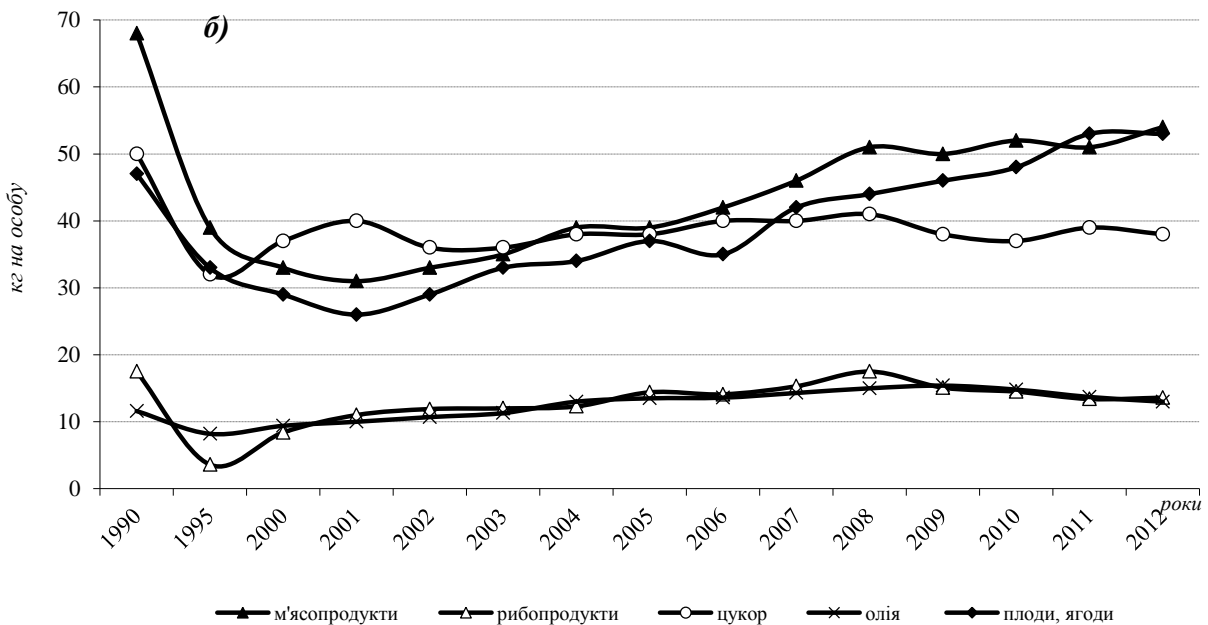
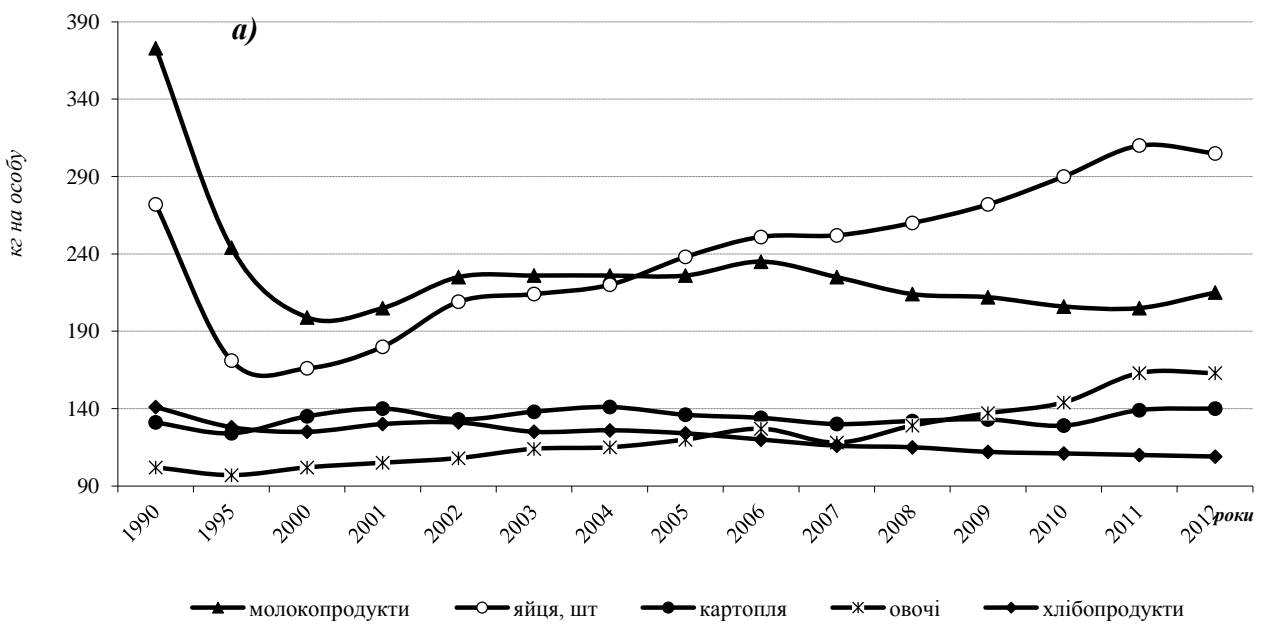

Рис. 1. Споживання продуктів харчування в Україні у 1990-2012 рр., кг на особу за рік: а) продукти з вищим рівнем споживання; б) з низьким рівнем споживання.

Джерело: [9, с. 422; 10, с. 437-438; 11, с. 417].

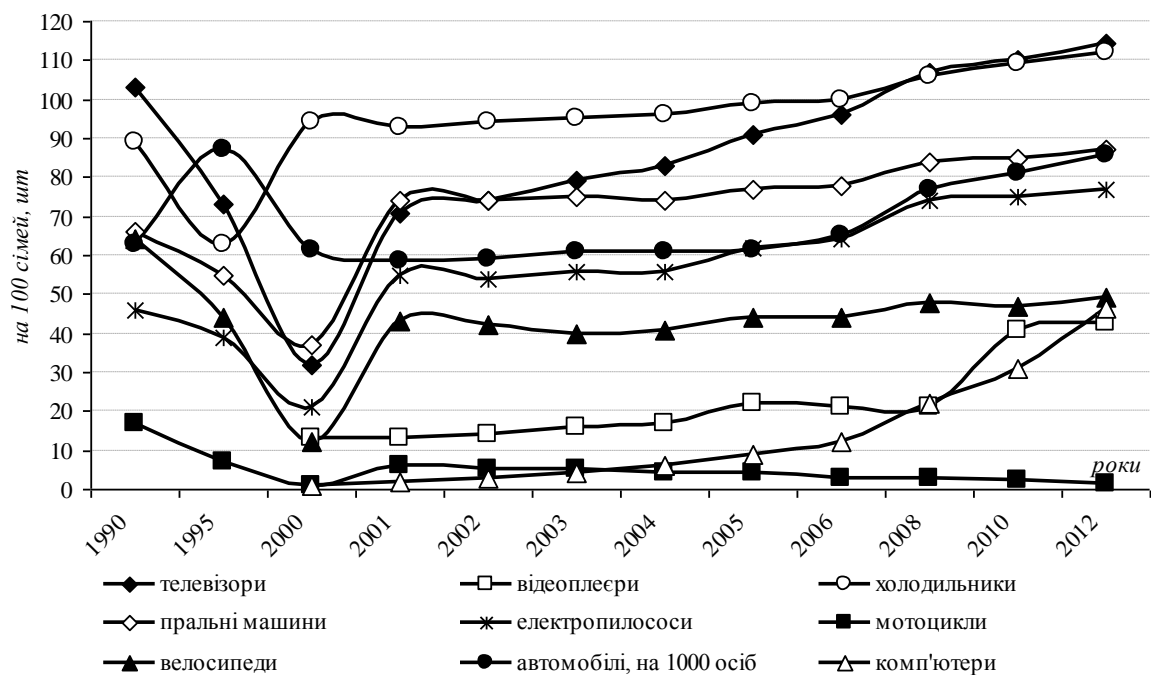

Рис. 2. Наявність у домогосподарствах України окремих товарів тривалого користування у 1990-2012 рр., на 100 сімей, шт.

Джерело: [9, с. 423; 10, с. 438; 11, с. 418].

Витрати домашніх господарств не узгоджені з ціннісними пріоритетами домашніх господарств. Пріоритетною цінністю для населення України є здоров'я, рейтинг якої у 2009–2012 рр. підвищився порівняно з 2004 р.; на другому місці – сім'я і діти, на третьому – матеріальний добробут, на четвертому – впевненість у завтрашньому дні, але рейтинг останньої цінності залишався нижчим порівняно з матеріальним добробутом. Робота і кар'єра, а тим більше освіта, від яких залежать доходи і матеріальний добробут, не стали значущими пріоритетами домашніх господарств. Рейтинг освіти у 2009–2012 рр. порівняно з 2004 р.

суттєво знизився: з 11–13% ДГ (за другим-третьім ступенем значущості) у 2004 р. до 1–2,6% ДГ у 2011 р. і до 0,8–2,6% ДГ у 2012 р., причому додаткові кошти на освіту витрачали б тільки 18% усіх ДГ, із них 29% ДГ у першій децильній групі з поступовим зниженням їх кількості до 11,5% у десятий високодохідній групі. Турбота про здоров'я, сім'ю і дітей разом із посиленням розшарування домашніх господарств за рівнем середньодушових загальних доходів і за майновими ознаками не згуртовують, а роз'єднують людей, формують відчуття безперспективного розвитку суспільства, байдужість, безініціативність в особи (табл. 2).

Таблиця 2. Ціннісні пріоритети домогосподарств за I–III ступенями значущості у 2004–2012 рр., %

Цінність	2004 р.			2009 р.			2012 р.		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III
Здоров'я	76,4	13,8	5,7	79,7	14,4	2,2	79,2	15,2	2,1
сім'я і діти	–	–	–	14,9	59,2	5,9	16,6	61,1	4,9
матеріальний добробут	10,0	36,9	27,4	2,2	14,3	37,9	2,2	13,2	37,6
робота, кар'єра	0,9	2,5	5,4	1,0	3,7	9,9	0,8	3,5	11,3
освіта	1,4	11	13,3	0,3	1,0	2,7	0,1	0,8	2,6
друзі, спілкування	–	–	–	0,1	0,7	3,2	0,0	0,6	3,5
упевненість у завтрашньому дні	7,2	28,1	33,1	1,6	5,8	31,5	1,0	4,6	30,4
соціальна справедливість	3,0	5,9	11,8	0,2	0,9	6,7	0,1	1,0	7,6
авторитет України в світі	1,1	1,8	3,3	–	–	–	–	–	–

Примітка: «–» означає: такий пріоритет у 2004–2012 рр. не включався в опитування ДГ.

Джерело: [8, с. 16].

Цілі спрямування додаткових коштів. Аналіз першочергових намірів домашніх господарств щодо цілей спрямування додаткових коштів при можливому збільшенні доходів у 2004–2012 рр. показав, що їхні ціннісні орієнтири поступово змішувалися б до вищого рівня потреб: витрати на їжу скоротилися б у 15% ДГ у 2009 р. порівняно з 43% у 2004 р. і ще у 6% всіх ДГ у 2012 р. порівняно з 2009 р., а також суттєво - витрати на одяг і взуття. Ця позитивна тенденція свідчила б про підвищення рівня задоволення першочергових потреб населення України. Водночас спостерігалося б незначне зменшення очікуваних додаткових витрат на придбання побутової техніки у 2009-2012 рр. Незважаючи на зростання забезпеченості сімей автомобілями, 13,8–15,2% ДГ у 2009–2012 рр. порівняно з 8,4% ДГ у 2004 р. хотіли б спрямувати додаткові кошти на придбання автомобіля. Зросла кількість ДГ, які при значному збільшенні доходів спрямували б їх передусім на придбання житла – з 27% у 2004 р. до 37,4% у 2009 р. і до 42–43% ДГ у 2011–2012 рр. На накопичення спрямували б додаткові кошти 17–21,2% ДГ у 2004-2009 рр. і 24–25% ДГ у 2011–2012 рр.; на розвиток підприємництва – від 3,4 до 5,1%

всіх ДГ у 2004–2012 рр. *Спрямування низької частки очікуваних доходів на розвиток підприємництва свідчить про недостатність новаторства, досвідченості у веденні бізнесу, низьку активність населення ризикувати задля вирішенні своїх потреб.*

Залишалися б незадоволеними потреби домашніх господарств у відпочинку, лікуванні та освіті. За наявності додаткових коштів на оздоровлення і лікування їх витратили б 46–59% всіх ДГ у 2008-2012 рр., причому очікувалося б зниження частки ДГ щодо їх поточних витрат на лікування і підвищення витрат на відпочинок. Додаткові кошти на освіту хотіли б реалізувати 18–19% ДГ у 2008–2012 рр., що нижче, ніж у 2004 р. Зниження кількості останніх означало зменшення значущості фактора освіти у розвитку людського і трудового потенціалу. *Неспроможність майже половини ДГ забезпечити відпочинок, медичне обслуговування членів сім'ї та для 18% ДГ (зокрема, для домогосподарств у сільській місцевості) – потреби в освіті також свідчить про неможливість формувати і розвивати інтелектуальний капітал нації при наявних доходах* (табл. 3).

Таблиця 3. Першочергові наміри домогосподарств щодо цілей спрямування додаткових коштів при збільшенні їхніх доходів у 2004–2012 рр.

Показник	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2011 р.	2012 р.
<i>всі ДГ=100 %; %</i>								
<i>Кількість ДГ, які при значному збільшенні доходів спрямували б їх передусім на:</i>								
їжу	42,9	32,0	28,4	27,8	28,4	28,0	24,4	21,5
одяг, взуття	51,0	44,6	40,0	36,4	37,1	38,9	36,5	34,6
побутову техніку	35,1	40,8	41,0	39,0	33,9	32,9	34,6	33,7
лікування	51,4	49,1	49,7	46,0	48,7	48,0	46,4	47,5
відпочинок	34,8	38,9	42,7	46,0	46,6	46,9	48,1	50,3
освіту	20,6	19,6	20,0	19,5	18,8	18,8	17,9	18,4
автомобіль	8,4	12,5	13,1	14,5	13,9	13,8	13,9	15,2
житло	27,4	32,9	35,9	37,8	40,1	37,4	42,0	42,8
накопичення	16,8	18,7	18,9	22,0	21,2	23,2	23,9	24,9
розвиток підприємництва	3,4	4,7	4,7	5,0	5,1	5,7	5,5	5,1
інше	1,6	2,0	2,5	2,7	2,6	3,0	3,3	2,5

Джерело: [8, с. 18].

Основним чинником низької оцінки можливостей поліпшити своє матеріальне становище є втрата довіри більшості населення до можливого впливу на їх добробут позитивних змін у розвитку економіки. Більшість респондентів вважала, що у 2010 р. їх матеріальний стан не змінився (57%), а 36% - що погіршився; такими ж залишалися оцінки ДГ свого становища й у 2011 р. Отже, песимістичні настрої щодо зміни свого матеріального стану переважали у 93% ДГ. Очікувана оцінка матеріального становища впродовж 2011 р. залишалася майже такою ж: 89% респондентів вважали, що їх матеріальний стан залишиться без змін або погіршиться. Попередні очікувані оцінки домогосподарств у січні 2012 р.

показували, що їх матеріальне становище у 2012 р. залишиться без змін і погіршиться для 89,2% всіх ДГ (табл. 4).

Зневіра у поліпшенні свого матеріального становища у 2011 р. базувалася, як і в попередній період, на тому, що наступні 12 місяців у розвитку економіки не принесуть будь-яких відчутних змін (так відповіли 38% респондентів); будуть несприятливими, але не у всьому (так вважали 21%), а 22% респондентів відповіли, що умови для розвитку економіки будуть несприятливими, тобто у 80% населення у 2011 р. переважали песимістичні настрої як щодо поліпшення свого матеріального становища, так і щодо створення сприятливих умов для підвищення добробуту і

розвитку економіки України у найближчий рік. Песимістичні настрої щодо розвитку економіки переважали й у 2012 р. (42,6% ДГ вважали, що у наступні 12 місяців не відбудуться будь-які відчутні зміни у розвитку економіки України; 20,6% ДГ вважали, що умови розвитку економіки

будуть несприятливими, але не в усьому; 19% ДГ - будуть несприятливими), незважаючи на соціальні ініціативи у напрямі до зростання доходів ДГ, що започатковані Урядом України у 2011-2012 рр. (табл. 5).

Таблиця 4. Короткострокові оцінки добробуту домогосподарств у 2001–2012 рр., %

Показник	2001 р.	2002 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
								6,9	6,5	...
залишився без змін	59,8	61,4	60,5	59,6	58,1	51,8	55,1	56,6	61,6	...
погіршився	29,3	26,8	20,7	27,7	26,5	38,3	39,1	36,3	31,8	...
не змогли відповісти	-	-	0,2	0,1	0,4	0,1	0,2	0,2	0,1	...
								9,1	8,8	9,5
залишиться без змін	51,9	66,2	57,0	60,9	59,9	53,6	37,2	56,8	54,8	62,1
погіршиться	35,7	21,9	13,7	20,0	24,9	24,3	55,9	31,5	34,7	27,1
не змогли відповісти	2,1	0,4	5,1	2,8	2,1	1,7	2,1	2,6	1,7	1,3

Примітка: «...» - дані відсутні. У верхній частині табл. 4 наведено фактичні оцінки, у нижній – попередні очікувані оцінки домогосподарств.

Джерело: [8, с.16].

Таблиця 5. Оцінки домогосподарствами розвитку економіки України у наступні 12 місяців у 2002–2012 рр., %

Показник	2002 р.	2003 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
									2,7	2,1
сприятливими, але не в усьому	21,4	21,3	33,6	23,8	20,8	29,2	6,2	14,7	16,2	15,1
без будь-яких відчутних змін	50,5	49,5	28,6	35,8	40,7	36,3	17,1	38,5	37,6	42,6
несприятливими, але не в усьому	12,5	13,0	12,5	18,1	17,1	14,4	27,3	20,1	20,6	20,6
несприятливими	11,9	12,5	7,4	15,3	16,1	11,4	47,3	22,0	21,5	18,7
не змогли відповісти	0,4	-	4,2	1,9	1,8	1,3	1,6	2,5	1,4	0,9

Джерело: [8, с.16].

За даними вибіркового опитування домашніх господарств, проведеного у січні 2012 р. щодо розміру грошового доходу, який домогосподарство вважало б достатнім, щоб не відчувати себе бідним, встановлено, що для 5,8% ДГ у 2012 р. і для 9,6% із них у 2011 р. достатньо доходу на особу у розмірі 1300–1500 грн, для 16,5% ДГ у 2012 р. і 18% у 2011 р. - 1900-2300 грн і для 64,3% усіх ДГ у 2012 р. і для 54% у 2011 р. необхідно середньодушового грошового доходу понад 2700 грн, тобто більше, ніж 50% ДГ вважають, що

середньомісячний прожитковий мінімум у 2012 р. і надалі, за їхніми оцінками, необхідно б збільшити у 1,5-2,5 рази. Отже, економічне зростання в Україні у 2012 р. повинно б супроводжуватися значно вищими кумулятивними оцінками середньодушового доходу порівняно з прожитковим мінімумом і національною межею бідності. Вважаємо, що оцінки населення, за даними вибіркового опитування, відображають тенденції щодо необхідного доходу для зниження рівня бідності в Україні більшою мірою, ніж

прожитковий мінімум і національна межа бідності (табл. 6).

Аналогічно за розподілом відповідей ДГ на питання, який середньодушовий грошовий дохід за оцінкою ДГ відповідає майновому становищу середнього класу, визначено, що для 70,3% усіх ДГ у 2012 р. і для 59% ДГ у 2011 р. такий дохід повинен би бути понад 5000 грн на особу. Однак його значення окремими категоріями ДГ визначено на нижчому рівні: 14,6% ДГ у 2012 р. і 17% у 2011 р. вважали достатнім дохід у межах 4500-5000 грн на особу в місяць; 3,9% ДГ у 2012 р. і 7,1% у 2011 р. - 2500-3000 грн, 5,8% ДГ у 2012 р. і 7% усіх ДГ у 2011 р. вважали достатнім дохід у

межах 3500-4500 грн на особу в місяць. Інші діапазони середньодушового доходу визначено значно меншою кількістю домогосподарств, що становила 0,3-4% ДГ. За самооцінками домогосподарств виходить, що для формування середнього класу в Україні грошові доходи домогосподарств необхідно збільшити для всіх нижчих децильних груп. Не є винятком і доходи десятої децильної групи, оскільки більше половини опитаних вважали достатнім дохід на особу, що повинен би бути вищим майже у два рази, ніж середньодушовий грошовий дохід цієї групи у 2012 р. (табл. 7).

Таблиця 6. Кумулятивна динаміка необхідного грошового доходу на особу, щоб не відчувати себе бідним у 2005-2012 рр., %

Дохід на особу, грн. на місяць	Кумулятивний % відповідей щодо доходу на особу, щоб не відчувати себе бідним							
	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
До 270	1,8							
270,1- 500	25,3	9,9	3,2	1,2	0,1			
500,1- 700	38,6	18,6	8,5	4,3	0,8	0,2	0,1	
700,1- 900	53,8	31,4	17,4	9,4	2,3	0,9	0,2	0,1
900,1-1100	77,2	55,2	42,1	26,7	10,6	7,9	4,0	1,2
1100,1-1300	81,8	61,9	45,7	30,4	13,2	10,8	6,4	2,0
1300,1-1500	90,6	74,8	61,2	45,4	25,1	22,2	16,0	7,8
1500,1-1900	100	100	64,3	49,1	27,6	24,7	18,6	9,9
1900,1-2300			81,3	68,8	49,2	44,1	36,7	26,4
2300,1-2700			85,5	75,5	57,5	52,2	45,9	35,7
понад 2700			100	100	100	100	100	100

Джерело: [8, с. 15].

Таблиця 7. Кумулятивна динаміка достатнього грошового доходу на особу, щоб належати до середнього класу у 2005-2012 рр., %

Дохід на особу, грн. на місяць	Кумулятивний % відповідей щодо доходу на особу, щоб належати до середнього класу							
	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
До 500	74	1,8						
500,1-1000	46,9	20,4	9,1	2,5	0,5	0,1		
1000,1-1500	65,5	36,0	21,1	8,3	2,2	0,9	0,3	
1500,1-2000	84,0	57,4	37,7	18,7	7,2	4,6	2,6	0,5
2000,1-2500	88,3	63,9	44,2	24,2	10,9	8,6	5,5	1,3
2500,1-3000	100	100	58,6	36,6	19,6	17,5	12,6	5,2
3000,1-3500			61,4	39,3	21,9	20,5	15,3	7,5
3500,1-4000			68,4	47,0	29,1	29,0	22,4	13,3
4000,1-4500			70,3	48,8	30,3	30,5	23,9	15,1
4500,1-5000			85,3	68,8	50,9	47,2	40,9	29,7
понад 5000			100	100	100	100	100	100

Джерело: [8, с. 15].

Соціальний статус домашніх господарств. За соціальним статусом ДГ у їхніх оцінках переважало занижене задоволення потреб, що обумовлено низьким рівнем доходів. Бідними у 2008 р. вважали себе майже 59% ДГ. До небідних, але все ж не до представників середнього класу у 2008–2009 рр. віднесли себе 38-45%, тоді як у 2004–2005 рр. середнім класом вважали себе майже 20-21%, тобто впродовж 2008–2009 рр. у оцінках ДГ спостерігалось суттєве зниження соціального

статусу. У 2010–2012 рр. порівняно з 2009 р. зросла кількість ДГ, що віднесли себе до бідних і водночас зменшилася кількість ДГ, що віднесли себе до небідних, але ще не до представників середнього класу (37 проти 45%), тобто добробут цих ДГ ще не досяг рівня кризового 2009 р., причому у січні 2012 р. про причетність до середнього класу відзначили тільки 0,8% всіх домогосподарств (табл. 8).

Таблиця 8. Віднесення домогосподарствами себе до соціальних прошарків за рівнем матеріального добробуту у 2004–2012 рр., всі ДГ =100 %; %

Показник	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
<i>Розподіл ДГ, які за оцінкою добробуту віднесли себе до:</i>									
заможних	0,2	0,2	0,2	0,1	0,0	0,1	0,1	0,1	-
представників середнього класу	21,2	19,6	22,5	12,0	2,2	2,4	2,0	1,5	0,8
небідних, але ще не представників середнього класу	-	-	-	-	38,6	45,3	39,2	38,2	36,8
бідних	77,5	79,6	76,7	87,4	59,2	52,2	58,7	60,2	62,4
не змогли відповісти	1,1	0,6	0,6	0,5	0,0	0,6	0,0	0,0	0,0

Джерело: за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.

Під впливом глобальної кризи домашні господарства поступово переходили від моделі екстенсивного нарощування споживчих витрат до моделі максимальної економії витрат унаслідок зниження реальних темпів споживання окремих товарів і послуг у 2010-2012 рр. порівняно з передкризовим періодом. Вважаємо, що факторами відновлення економічного зростання, активізації споживчого ринку та підвищення добробуту в Україні стане зростання наявного доходу, збереження стабільності на грошово-кредитному, валютному ринках, визначення напрямів політики імпортозаміщення, а обмежувальним фактором – соціальний статус домашніх господарств.

Підвищення добробуту асоціюється з належністю домашніх господарств до середнього класу на основі концентрації їхніх ознак за грошово-майновим, соціальним статусом, рівнем освіти, пріоритетом у задоволенні престижних потреб та ідентифікацією більшості із них із середньозабезпеченими за рівнем наявного поточного доходу. Низька оцінка належності до середнього класу обумовлена відсутністю обґрунтованих коротко- і середньострокових загальнодержавних цілей щодо формування добробуту і, зокрема, середнього класу в Україні, що відповідали б пріоритетним потребам домашніх господарств.

Аналіз першочергових намірів щодо цілей спрямування додаткових коштів у разі збільшення доходів домогосподарств у 2012 р. показав, що 53,3% домогосподарств витратили б кошти на відпочинок, 47,5% – на лікування, 42,8% – на житло, а 24,9% – на накопичення. Однак за результатами опитування, виконаного Державною службою статистики України за 2010–2012 рр., водночас зменшувалася б частка домогосподарств, що витрачали б додаткові кошти й на першочергові потреби (їжу, одяг, взуття тощо). Отже, між доходами домогосподарств, їх потребами та ціннісними пріоритетами є протиріччя, що не дозволяють консолідувати суспільство для вирішення пріоритетних завдань соціального розвитку: зменшити бідність, згладити нерівність, досягнути справедливого розподілу доходів.

Спостерігалася значна розбіжність між соціальним статусом домогосподарств та їх потребами, оскільки *при високій заявленій частці бідних* додаткові кошти витрачали б на харчування тільки 21% домогосподарств, на одяг і взуття – 35%, побутову техніку – 34%, а на розвиток підприємництва лише 5,1% усіх домогосподарств. Низький рейтинг мали й такі цінності, як: соціальна справедливість, упевненість у завтрашньому дні, авторитет України у світі, якщо такі цінності вважати факторами формування

сприятливого середовища для становлення громадянського суспільства.

Між соціальним статусом, потребами і ціннісними пріоритетами домогосподарств постійно проявлялася втрата довіри до здійснюваної соціальної політики у напрямі щодо можливостей поліпшити своє матеріальне становище і що розвиток економіки у короткостроковому періоді приведе до відчутних змін. У 80% населення впродовж 2010-2012 рр., як і в попередні роки, переважали песимістичні настрої щодо поліпшення як свого матеріального становища, так і створення сприятливих умов для розвитку економіки. Отже, низька оцінка можливостей змінити своє матеріальне становище при реалізації загальнодержавних цілей та

програм, втрата довіри більшості населення до очікуваних позитивних змін у розвитку економіки ставатиме надалі суттєвою перешкодою до економічного зростання.

Для успішного соціально-економічного розвитку необхідно вирішувати такі пріоритетні завдання соціальної політики: формування середнього класу, зокрема, (1) зростання частки середньозабезпечених домогосподарств (до 40 % всіх домогосподарств) на основі зміни їх ціннісних пріоритетів до високопродуктивної праці; (2) поступове задоволення потреб у житлі, якісних послугах з охорони здоров'я та лікування, відпочинку і культури; (3) підвищення середньої і граничної схильності до заощадження всіх прошарків населення.

Список літератури

1. Моніторинг макроекономічних та галузевих показників. – К.: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2013. – березень. – 87 с.
2. Україна: перспективи розвитку. Консенсус-прогноз. – К.: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – 2013. – Випуск 32. – 25 с.
3. Мовою чисел. Світовий банк погіршує свій прогноз щодо зростання української економіки у 2013 році до 1% // Урядовий кур'єр. – 2013. – 3 квітня. - № 62. – С. 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukurier.gov.ua
4. Захарін, С. В. Інноваційні трансформації споживчого сектора економіки [Текст] / С. В. Захарін // Соціогуманітарний аспект інноваційно-технологічного розвитку економіки України / За ред. д-ра екон. наук Л. І. Федулової. – К.: Ін-т економіки та прогнозування, 2007. – 472 с.
5. Пустовойт, О. Ринок споживчих товарів України: тенденції розвитку і вплив на структуру економіки [Текст] / О. Пустовойт // Економіка України. – 2011. – № 1. – С. 59–69.
6. Иванов, Д. Гламурный капитализм: логика «сверхновой» экономики [Текст] / Д. Иванов // Вопросы экономики. – 2011. – № 7. – С. 44–61.
7. Айзинова, И. М. Экономика недопотребления [Текст] / И. М. Айзинова // Проблемы прогнозирования. – 2011. – № 2. – С. 64–82; продолжение. – Там же. – 2011. – № 3. – С. 71–92.
8. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2012 року). [Статистичний збірник. Державна служба статистики України]. – К.: Держстат України, 2012. – 75 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Статистичний щорічник за 2000 рік [Державний комітет статистики України]. - К.: Техніка, 2001. - 598 с.
10. Статистичний щорічник за України 2005 рік [Державний комітет статистики України]. – К.: Вид-во "Консультант", 2006. - 575 с.
11. Статистичний щорічник за України 2011 рік [Державна служба статистики України]. – К.: ТОВ "Август Трейд", 2012. – 559 с.

References

1. Monitoring of macroeconomic and of branch indicators [Monitorynh makroekonomichnykh ta haluzevykh pokaznykiv]. (2013). Kyiv: Ministry of economic development and trade of Ukraine. March. 87 p.
2. Ukraine: perspectives of the development. Consensus-forecast [Ukraina: perspektyvy rozvytku. Konsensus-prohnoz]. (2013). Kyiv: Ministry of economic development and trade of Ukraine. Issue 32. 25 p.
3. By the language of numbers. A world bank worsens the forecast in relation to growth of the Ukrainian economy in 2013 years to 1% [Movoyu chisel.Svitovyi bank pohirshuye sviy prohnoz schodo zrostannia ukrains'koi ekonomiky u 2013 rotzi do 1%]. (2013). Uriadovyi kurier, 62, 3. Retrieved September 15, 2013, from : www.ukurier.gov.ua.
4. Zakharin, S. V. (2007). Innovative transformations of consumer sector of economy // The Sociogumanitarian aspect of innovative technological development of economy in Ukraine [Innovatsiyni transformatsiyi spozhyvchoho sektora ekonomiky. Sotsiogumanitarnyy aspekt innovatsiyno-tekhnolohichnoho rozvytku ekonomiky Ukrainy] / Ed. Dr. of Economics L. Fedulova. Kyiv: Institute for Economics and Forecasting, Ukrainian National Academy of Sciences.

-
5. Pustovoit, O. (2011). *The market of consumer goods in Ukraine: the tendencies of development and the influence on the economy's structure* [Rynok spozhyvchykh tovariv Ukrainy: tendentsiyi rozvytku i vplyv na strukturu ekonomiky]. *Ekonomika Ukrainy*, 1, 59–69.
 6. Ivanov, D. (2011). *Glamour capitalism: Logic of "Supernova" Economy* [Glamurnyi kapitalizm: logik "sverkhnovoy" ekonomiki]. *Voprosy ekonomiky*, 7, 44–61.
 7. Ayzinova, I. M. (2011). *Economy under-consumption* [Ekonomika nedopotrebleniya]. *Problemy prognozirovaniya*, 2, 64–82; 3, 71–92.
 8. *Self-estimation by households in Ukraine of level of the profits (from data of the selective questioning of households in January, 2012)*. Statistical collection. State Statistics Service of Ukraine [Samootsinka domohospodarstvamy Ukrainy rivnia svoikh dokhodiv (za danymy vybirkovoho opytuvannia domohospodarstv u sichni 2012 roku). *Statystychnyi zbirnyk. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*]. (2012). Kyiv: Derzhstat Ukraine. Retrieved September 15, 2013, from : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
 9. *Statistical Yearbook of Ukraine for 2000*. State Statistics Committee of Ukraine [Statystychnyi schorichnyk za 2000 rik. Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy]. (2001). Kyiv: Tekhnika.
 10. *Statistical Yearbook of Ukraine for 2005*. State Statistics Committee of Ukraine [Statystychnyi schorichnyk za 2005 rik. Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy]. (2006). Kyiv: Publishing house "Konsul'tant".
 11. *Statistical Yearbook of Ukraine for 2011*. State Statistic Service of Ukraine [Statystychnyi schorichnyk Ukrainy za 2011 rik. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy]. (2012). Kyiv: TOV "Avgust Treid".

Стаття надійшла до редакції 14.08.2013 р.